

Ι. ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΣ

Patrocinium orbis terrae (Η εξιδανίκευση του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού και η πατρωνεία ελληνικών πόλεων από Ρωμαίους κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ.)*

Λίγο πριν από την αναχώρηση των ρωμαϊκών στρατευμάτων από την Ελλάδα και την επιστροφή του στην Ρώμη (το 194 π.Χ.) ο Ρωμαίος ανθύπατος Τίτος Φλαμίνιος εκφώνησε στην Κόρινθο προς τις συγκεντρωμένες εκεί πρεσβείες ελληνικών κρατών ένα αποχαιρετιστήριο λόγο. Σύμφωνα με την έκθεση του Λιβίου, ο οποίος παραδίδει τον λόγο αυτόν, οι Έλληνες άκουαν τον Ρωμαίο στρατηγό σαν πατέρα και από την χαρά που τους προξένησαν τα «πατρικά» του λόγια συγκινήθηκαν τόσο πολύ, ώστε δάκρυσαν¹. Τα πατρικά λόγια του Φλαμίνιου που συγκίνησαν και ενθουσίασαν τους Έλληνες ήταν κατά τον Ρωμαίο ιστορικό πρώτα - πρώτα η διαβεβαίωση ότι θα αποχωρούσαν όλα τα ρωμαϊκά στρατεύματα και ότι οι ελληνικές πόλεις δεν θα άλλαζαν κυρίους, αλλά θα ήταν ελεύθερες². έπειτα η σύσταση ότι οι Έλληνες όφειλαν να ζουν με ομόνοια και να κάνουν χρήση της ελευθερίας τους με μετριοπάθεια: τέλος η υπόμνηση, ότι η ελευθερία, η οποία αποδόθηκε στους Έλληνες χάρη στην ένοπλη βοήθεια και την καλή θέληση άλλων (δηλ. των Ρωμαίων) έπρεπε να διατηρηθεί με δική τους φροντίδα, έτσι ώστε ο ρωμαϊκός λαός να γνωρίζει ότι οι Έλληνες αξίζουν την ελευθερία που τους απέδωσε και ότι η υπηρεσία που τους πρόσφερε αξιοποιείται σωστά³. Από τον Πολύβιο δεν παραδίδεται ο λόγος αυτός και, αν δεν κάνω λάθος, στο έργο του Έλληνα ιστορικού που έχει σωθεί δεν υπάρχει καμία απόκλιση τις παλαινέσεις του Ρωμαίου ανθυπάτου: επίσης δεν υπάρχει καμία ένδειξη για το ότι ο Πολύβιος μπορεί να τις είχε χαρακτηρίσει ως «πατρικά λόγια». Γι' αυτόν τον λόγο η άποψη, ότι ο Λίβιος βρήκε τις σκέψεις αυτές στον (πολύ πλησιέστερο προς τα γεγονότα) Πολύβιο και επομένως η πατερναλιστική αντίληψη της ρωμαϊκής

* Μικρό μέρος του άρθρου αυτού περιλαμβάνεται σε μία ευρύτερη μελέτη με τίτλο «Η πατρωνεία ελληνικών πόλεων από Ρωμαίους κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ.», η οποία δεν έχει ακόμη περατωθεί.

1. Λιβ. 34,50,1: *Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem.* Η έξαρση του αισθήματος της χαράς δίνει επίσης τον τόνο στην περιγραφή εκ μέρους του Ρωμαίου ιστορικού των εκδηλώσεων των Ελλήνων κατά την «απελευθερωτική» διακήρυξη του Φλαμίνιου στην Κόρινθο το 196 π.Χ. (Πρβλ. Λιβ. 33,32,6 κ.εξ. Πολυβ., 18,46,6 κ.εξ. βλ. H.Tränkle, *Livius und Polybios*, Βασιλεία 1977, σ. 137 κ.εξ.).

2. Λιβ. 34,49,5: Ο περί του αντιθέτου ισχυρισμός (ότι δηλ. οι Ρωμαίοι πολέμησαν κατά των Μακεδόνων για να γίνουν αυτοί κύριοι των Ελλήνων) προερχόταν από τους κατονομαζόμενους από τον Φλαμίνιο Αιτωλούς: πρβλ. Πολυβ. 18,45,3 κ.εξ.

3. Λιβ. 34,49,11: *Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque, ut populus Romanus dignis datam libertatem ac munus suum bene positum sciret.*

εξωτερικής πολιτικής που εκφράζουν υπήρχε ήδη κατά την πρώτη φάση της αναμίξεως των Ρωμαίων στην Ανατολή, δεν είναι πειστική⁴. Πολύ πιθανώτερο φαίνεται ότι ο λόγος αυτός του Φλαμίνιου έχει συντεθεί πολύ αργότερα από τον ίδιο τον Λίβιο, κάτω από την επίδραση των πολιτικών αντιλήψεων που υπήρχαν στην εποχή του Ρωμαίου ιστορικού· συνεπώς η εικόνα των Ελλήνων που ακούουν τον Φλαμίνιο σαν «πατέρα», όπως έχει ήδη σωστά παρατηρηθεί, πρέπει να θεωρηθεί αναχρονισμός⁵.

Το ίδιο ισχύει προφανώς και για ορισμένες αντιλήψεις που διατυπώνονται σε ένα άλλον — επίσης μόνο από τον Λίβιο — παραδιδόμενο λόγο του Φλαμίνιου, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ρωμαίο ιστορικό, εκφωνήθηκε κατά την διάρκεια των διαπραγματεύσεων με τους πρέσβεις του Αντίοχου Γ' στη Ρώμη το 193 π.Χ.⁶. Την αξίωση των Ρωμαίων να αποσύρει ο Αντίοχος τα στρατεύματά του από τη Θράκη — που συνδέεται με την παραχώρηση, ότι στην περίπτωση αυτή θα ανεγνώριζαν την κυριαρχία του στις ελληνικές πόλεις της Μ.Ασίας — απέρριψαν οι πρέσβεις ως άδικη και υποτιμητική για το Σελευκίδη βασιλιά· στην άρνηση αυτή αντέτεινε — κατά τον Λίβιο — ο Ρωμαίος διπλωμάτης ότι το αξιοπρεπέστερο απ' όλα είναι η διαφύλαξη της ελευθερίας των ελληνικών πόλεων· και ότι αν ο Αντίοχος επικαλείται τα κληρονομικά δικαιώματά του στη Θράκη, τότε και ο ρωμαϊκός λαός θεωρεί ως υποχρέωση που απορρέει από την αξιοπιστία και σταθερότητά του να μην παραιτηθεί από την προστασία της ελευθερίας των Ελλήνων που έχει αναλάβει («et populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deserere fidei constantiaeque suae ducit esse»· διότι όπως ο ρωμαϊκός λαός απελευθέρωσε την Ελλάδα από τον (Μακεδόνα βασιλιά) Φίλιππο (τον Ε'), έτσι και τώρα έχει ως σκοπό να απελευθερώσει από τον Αντίοχο τις ελληνικές πόλεις της Ασίας⁷. Όλες αυτές οι προτάσεις, όπου προβάλλεται το έντονο ενδιαφέρον των Ρωμαίων για την προστασία της ελευθερίας των Ελλήνων, έχουν προφανώς επινοηθεί από τον ίδιο τον Λίβιο: Προξενεί· έντύπωση ότι η διακήρυξη περί της «προστασίας» του ρωμαϊκού λαού προς τους Έλληνες — που διατυπώνεται μάλιστα σε πανηγυρικό τόνο — δεν συμβιδιάζεται καθόλου με την παραχώρηση που είχε κάνει πριν ο Φλαμίνιος, ότι η Ρώμη θα ανεγνώριζε την κυριαρχία του Αντίοχου στις ελληνικές πόλεις της Μ.Ασίας, αν αυτός αποχωρούσε από τη Θράκη⁸. Ρητορική υπερβολή, που προσιδιάζει στο ύφος του Λιβίου^{8α}, είναι εξ άλλου η πρόταση, όπου ο Φλαμίνιος φέρεται να λέγει ότι οι

4. Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο E. Badian, *Foreign Clientelae*, 264-70 B.C., Οξφόρδη 1958, σ. 75, 294· βλ. επίσης του ίδιου, *Rome and Antiochus the Great, A study in cold war*, Cl. Phil., 54, 1959, 91.

5. E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Λονδίνο 1984, I, σ. 159 κ.εξ., 176. Βλ. επίσης H. Tränkle, όππ., σ. 138, σημ. 21, J. Briscoe, *A Comm. on Livy*, XXXIV - XXXVII, Οξφόρδη 1981, σ. 125. Τις (ευνόητες) διαφορές μεταξύ του Πολυβίου και του Λιβίου που υπάρχουν στην απόδοση των λόγων των δρώντων προσώπων από τους δύο ιστορικούς είχε ήδη επισημάνει ο H. Nissen στο βασικό βιβλίο του *Kritische Untersuchungen über die Quellen der 4. und 5. Dekade des Livius*, Βερολίνο 1863, σ. 25 κ.εξ.

6. Λιβ. 34,58,1 κ.εξ. Η αντίστοιχη έκθεση του Πολυβίου δεν έχει σωθεί. Πρβλ. Διοδ. 28,15,3· βλ. Nissen, όππ., σ. 164.

7. Λιβ. 34,58,12, βλ. Badian, *Rome and Antiochus*, όππ. σ. 90 κ.εξ.

8. Όπως (πολύ σωστά) υποστηρίζει ο Briscoe, όππ., σ. 140.

8α. Βλ. Tränkle, όππ., σ. 135 κ.εξ.

ελληνικές αποικίες στην Ασία ιδρύθηκαν εκεί όχι για να γίνουν δούλες ενός βασιλιά, αλλά για να αυξηθεί και να εξαπλωθεί στην οικουμένη ένα «παλαιότατο» έθνος⁹. Ότι ο λόγος του Φλαμίνιου έχει συντεθεί αργότερα (από τον Λίδιο) δείχνει τέλος η πρόταση όπου ο ρωμαϊκός λαός χαρακτηρίζεται ως «*princeps orbis terrarum*»: διότι η αντίληψη ότι οι Ρωμαίοι έγιναν κύριοι της οικουμένης δεν φαίνεται να είχε χρησιμοποιηθεί στη Ρώμη στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. (για πρώτη φορά μαρτυρείται στη λατινική γραμματεία στην δεύτερη δεκαετία του 1ου αι. π.Χ.)¹⁰. Γι' αυτό και ο χαρακτήρας της ρωμαϊκής κυριαρχίας ως «*patrocinium libertatis Graecorum*» πρέπει να θεωρηθεί αναχρονισμός¹¹.

Αναχρονιστική χρήση του ίδιου χαρακτηρισμού (*patrocinium*) για τη ρωμαϊκή κυριαρχία στον ελληνικό χώρο κάνει ο Λίδιος και σ' ένα άλλο πλαίσιο, όπου μάλιστα η αναφορά στην «πατρική προστασία» των Ελλήνων εκ μέρους των Ρωμαίων γίνεται όχι από τους «προστάτες» Ρωμαίους, αλλά από τους «προστατευόμενους» Έλληνες. Πρόκειται για μια από τις φράσεις που παρεμβάλλει ο Ρωμαίος ιστορικός στον λόγο των Ροδίων ο οποίος εκφωνήθηκε στην Σύγκλητο το 189 π.Χ., λίγο μετά την λήξη του πολέμου με τον Αντίοχο¹². Για να αντικρούσουν τις εδαφικές αξιώσεις στην Μ.Ασία του βασιλιά της Περγάμου Ευμένη Β' οι Ρόδιοι — σύμμαχοι, όπως και ο Ευμένης, των Ρωμαίων — αναφέρονται, μεταξύ άλλων και στον απελευθερωτικό χαρακτήρα των πολέμων που διεξήγαν οι Ρωμαίοι για να απαλλάξουν το «παλαιότατο και επιφανέστατο γένος των Ελλήνων» (*vetustissima et nobilissima gens*) από την δουλεία σε βασιλείς· αμέσως κατόπιν τονίζουν την ανάγκη να συνεχίσουν οι Ρωμαίοι αυτήν την πατρική προστασία όλου του ελληνικού γένους, που δέχθηκαν να έχουν σε σχέση πίστης και εξάρτησης («*hoc patrocinium receptae in fidem et clientelam vestram universae gentis perpetuum vos praestare decet*»)^{12α}. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αναφορά αυτή στην «πατρική προστασία» της Ρώμης γίνεται στο πλαίσιο μιας εξιδανίκευσης της ρωμαϊκής κυριαρχίας, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη ρητορική υπερβολή: Έτσι π.χ. οι Ρόδιοι πρέσβεις φέρονται να λένουν ότι οι Ρωμαίοι δεν έκα-

9. Λίδ. 34,58,13. Ότι «the statements about early Greek colonisation look as if they come from Polybius», όπως γράφει ο Briscoe (όππ., σ. 140) — μολονότι δέχεται ότι το κείμενο του Πολυβίου έχει υποστεί αλλαγές από τον Λίδιο — δεν μου φαίνεται πιθανό.

10. Βλ. Auct. ad Herennium IV,9,13: «*nedum illi* (δηλ. οι άλλοι λαοί) *imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate consenserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur*». (Για την χρονολόγηση του έργου — στο διάστημα 86 - 82 π.Χ. — βλ. Brzoska, RE, άρ. Cornificius, . 1608 κ.εξ.). Η αντίληψη αυτή έχει προφανώς ελληνική προέλευση (πρβλ. Πολυβ. 21,23,4· βλ. παρακάτω, σημ. 15)· σύμφωνα με την άποψη του J. Vogt (Orbis, Freiburg 1960, σ. 155 κ.εξ.) την οποία δέχονται και άλλοι ερευνητές (βλ. π.χ. R. Werner, Das Problem des Imperialismus und die römische Ostpolitik im zweiten Jahrhundert v.Chr., ANRW, I,1,1972, σ. 532 κ.εξ. E.S.Gruen, οππ., σ. 274, 281) εμφανίζεται στην Ρώμη πρώτα στην δεκαετία 90 - 80 π.Χ. με τον Σύλλα. (Αρκετά ενδεικτικές είναι και οι παραστάσεις σε νομίσματα: βλ. M.H.Crawford, Roman Republican Coinage, Cambridge 1974, II, άρ. 393, 397, 403, κ.α.· πρβλ. Vogt, όππ., Gruen, όππ., σ. 274, σημ. 5).

11. Βλ. Gruen, όππ., σ. 176.

12. Λίδ. 37,54,3-28.

12α. Λίδ. 37,54,17. Η μετάφραση που παρατίθεται εδώ δεν είναι απολύτως ακριβής, νομίζω όμως ότι αποδίδει σαφώς το νόημα της φράσης· βλ. παρακάτω, σημ. 16α.

ναν, όπως άλλοι λαοί, πολέμους για εδαφικές κατακτήσεις, αλλά μόνο επειδή ήθελαν να αναγνωρίζεται από κάθε άλλο έθνος η ρωμαϊκή «dignitas» και «gloria» και να τιμάται το όνομα της Ρώμης σε δεύτερη θέση μετά τους θεούς¹³. πρόσκτηση εδαφών δεν επιδιώκουν ακόμη και τώρα, όπου όλη η οικουμένη βρίσκεται υπό την δικαιοδοσία τους¹⁴. Στον ίδιο λόγο των Ροδίων που παραδίδει ο Πολύβιος, αναφέρεται βέβαια επίσης ότι οι Ρωμαίοι δεν είχαν ανάγκη να υποτάξουν ξένους λαούς για υλικά οφέλη και ότι σύμφωνα με την θέληση των θεών η οικουμένη έχει περιέλθει υπό την κυριαρχία τους· περί «προστασίας» όμως των Ρωμαίων σε όλο το ελληνικό γένος δεν γίνεται λόγος πουθενά. Εξ άλλου λείπει εντελώς η τόσο έντονη ρητορική εξύμνηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας που διαπιστώνεται στο κείμενο του Λιβίου¹⁵. Νομίζω ότι δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι και ο λόγος των Ροδίων, όπως τον παραδίδει ο Λίβιος, πρέπει να έχει συντεθεί στο μεγαλύτερο μέρος του πολύ αργότερα, από τον ίδιο τον Ρωμαίο ιστορικό. Αν ληφθεί υπ' όψη η γνωστή ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική που ασκούσε η Ρόδος ως τον τρίτο Μακεδονικό πόλεμο — και επισημαίνει ο Λίβιος σε άλλα σημεία του έργου του¹⁶ — φαίνεται εντελώς απίθανο ότι οι Ρόδιοι πρόεθεις μπορούσαν να είχαν μιλήσει, και μάλιστα με τόση έμφαση, για την εξάρτηση του ελληνικού έθνους από την Ρώμη το έτος 189 π.Χ.^{16α}.

Η εξιδανίκευση αυτή της ρωμαϊκής κυριαρχίας ασφαλώς δεν μπορεί να είναι τυχαία. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι, όπως συμβαίνει σε παρόμοιες περιπτώσεις σε άλλους λαούς, βρίσκεται σε συνάρτηση με αρνητικές εμπειρίες της (κατοπινής) εποχής, στην οποία ο συγγραφέας έχει ζήσει ή ακόμη ζει. Στην περίπτωση του Λιβίου οι εμπειρίες αυτές προέρχονται από τους εμφυλίους πολέμους της ύστερης επαναστατικής εποχής της Ρώμης (49-31 π.Χ.)¹⁷. Ο Λίβιος εξαμυλοθύσε, ως γνω-

13. Λιβ. 37,54,16: Pro dignitate et gloria apud omne humanum genus, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac deos immortales jam pridem intuetur, pugnastis. Τα ίδια ακριβώς φέρεται να λέγει ο ύπατος Acilius Glabrio στον (προφανώς από τον Λίβιο επινοημένο) λόγο του προς τους Ρωμαίους στρατιώτες λίγο πριν από την μάχη κατά του Αντιόχου Γ' στις Θερμοπύλες, το 191 π.Χ. «Quid deinde aberit quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum deos nomen Romanum veneretur?». (36,17,15). Πρβλ. Briscoe, όππ., σ. 247, Tränkle, όππ., σ. 131.

14. Λιβ. 37,54,15: Alia enim aliis et honesta et probabilis est causa armorum; illi agrum, hi vicus, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possideant; vos nec cupistis haec antequam haberetis, nec nunc cum, orbis terrarum in ditione vestra est, cupere potestis.

15. Πολυβ. 21,23,3 κ.εξ.: «οί μὲν γάρ ἄλλοι πάντες ὀρμῶσιν πρὸς τὰς πράξεις ὀρεγόμενοι τοῦ καταστρέψασθαι καὶ προσλαθεῖν πόλεις, χωρηγίαν, ναῦς· ὑμᾶς δὲ πάντων τούτων ἀπροσδεήτους οἱ θεοὶ πεποιήκασι, πάντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην τεθεικότες ὑπὸ τὴν ὑμετέραν ἔξουσίαν». Η φράση είναι δυνατόν να δηλώνει απλώς την εντύπωση που προκάλεσε η νίκη των Ρωμαίων κατά του Αντιόχου στην Μαγνησία (το 189 π.Χ.) και όχι ότι ο Πολύβιος χρονολογούσε την κυριαρχία των Ρωμαίων στην «οἰκουμένη» από την μάχη αυτή. (Briscoe, όππ., σ. 359).

16. Λιβ. 45,25,9. Πρβλ. επίσης τον λόγο του Κάτωνα στην Σύγκλητο το 167 π.Χ. (Peter, HRR, Fr. 95; Λιβ. 45,34,2) βλ. H. Schmitt, Rom und Rhodos, Μόναχο 1957, σ. 153 κ.εξ.

16α. Εξ ίσου απίθανη είναι και η εξής εκδήλωση υποταγής όλων των Ελλήνων που θέτει ο Λίβιος στο στόμα των Ροδίων: «Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant; Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc imperium, ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant; libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt» (!) (37,54,24 κ.εξ.).

17. Τα νεανικά χρόνια του έζησε, ως γνωστόν, ο Λίβιος (59 π.Χ. - 17 μ.Χ. ή 64 π.Χ. - 12 μ.Χ.)

στόν, να θαυμάζει το παλαιό αριστοκρατικό καθεστώς της Ρώμης, όπου δεσπόζοντα ρόλο έπαιζε η Σύγκλητος¹⁸. Την σχέση των εμπειριών από την εποχή των εμφυλίων πολέμων με την εξιδανίκευση της «κλασικής» εποχής της ρωμαϊκής πολιτείας, δείχνουν σαφώς τα σχόλια του Λιδίου, με τα οποία εξαιρείται η ανιδιοτελής και δίκαιη συμπεριφορά της Ρώμης προς τα κράτη που νικούσε: Εκθειάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η Ρώμη ρύθμισε μετά την καταστολή της εξεγέρσεως των Λατίνων και των συμμάχων τους (340-338 π.Χ.), τις σχέσεις της με αυτούς, παρατηρεί ότι η εξομάλυνση της καταστάσεως στην Καπύη προκάλεσε τόσο καλή εντύπωση στους άλλους, ώστε οι κάτοικοι του Αντίου ζήτησαν από την Ρώμη πάτρωνες για να καταρτίσουν ένα (νέο) πολίτευμα για την πόλη· η Ρώμη ανταποκρίθηκε στην έκκλησή τους εφ' όσον τότε «*pecunia modo, sed iura etiam Romana pollebant*»¹⁹. Ως κατευθυντήρια γραμμή της πολιτικής της Ρώμης που εφαρμόστηκε τότε απέναντι των Λατίνων παρουσιάζει ο Λίδιος την συμβουλή του υπάτου (το 338 π.Χ.) L.Furius Camillus: Σε ένα λόγο του προς την Σύγκλητο ο υπάτος αυτός, για τον οποίο ο Λίδιος δεν παραλείπει να αναφέρει ότι καταγόταν από γένος πατρικίων²⁰, συνέστησε στους Ρωμαίους, αντί να τιμωρούν τους ηττημένους με την ολοκληρωτική καταστροφή των πόλεών τους, να τους συγχωρούν και, ακολουθώντας την συνήθεια των προγόνων (*mos majorum*) να τους απονέμουν τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη, καθιστώντας έτσι μεγαλύτερη την ρωμαϊκή επικράτεια: διότι, όπως τονίζει αμέσως κατόπιν, εκείνη η εξουσία είναι πολύ σταθερότερη, με την οποία οι υπήκοοι είναι ευχαριστημένοι²¹. Στον λόγο αυτόν του πατρικίου υπάτου — που αναμφίβολα έχει συντεθεί πολύ αργότερα — όπως και στο σχόλιο του ιστορικού που αναφέρεται στην αποστολή πατέρωνων στο Άντιο, υπονοείται, νομίζω, η διαφοροτική, δηλ. σκληρή συμπεριφορά των Ρωμαίων σε άλλες (κατοπινές) εποχές, όταν κατέστρεφαν τις πόλεις των ηττημένων αντιπάλων τους και ίσχυαν μόνο τα όπλα και όχι το δίκαιο.

Η εξιδανίκευση της ηγεμονίας της Ρώμης — και συνάμα του παλαιού αριστοκρατικού καθεστώτος της — ως ανιδιοτελούς και δίκαιης προστάσις των υποταγμένων σε αντιδιαστολή προς την σκληρότητά της κατά την ύστερη επαναστατική εποχή

με τις εμπειρίες των πολέμων αυτών και ο Αύγουστος τον αποκαλούσε οπαδό του Πομπηίου (Τακ. Ann. 4,34,3). Βλ. R.Syme, *Livy and Augustus*, Harvard Stud. in Class. Phil., τ. 64, 1959, σ. 37 κ.εξ. (= *Wege zu Livius*, εκδ. από τον E.Burck, Darmstadt 1967, 39 κ.εξ.).

18. Βλ. W.Hoffmann, *Livius und die römische Geschichtsschreibung*, Antike und Abendland, 4,1954, (= *Wege zu Livius*, σ. 78 κ.εξ., P.G.Walsh, *Livy, his historical aims and methods*, Cambridge 1970, σ. 11 κ.εξ., H.Tränkle, *όπλ.*, 156 κ.εξ.).

19. Λίδ. 9,20,10. Η πραγματικότητα ήταν δέβια διαφοροτική: Το Άντιο, όπως και άλλες πόλεις, που τάχθηκαν υπέρ της Ρώμης, έχασε την ανεξαρτησία του και στο νέο πολίτευμα που κατάρτισαν οι Ρωμαίοι «πάτρωνες» ρυθμιζόνταν οι σχέσεις των παλαιών κατοίκων (Ουόλσκων) με τους Ρωμαίους αποίκους που εγκαταστάθηκαν τότε εκεί φυσικά έτσι ώστε οι πρώτοι να μην έχουν τα δικαιώματα των τελευταίων. Πρβλ. Λίδ. 8,14,8· βλ. E.Badian, *Foreign Clientelae*, σ. 23. A.N.Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Οξφόρδη 1973², σ.81 κ.εξ.

20. Λίδ. 8,13,11 κ.εξ. Αναμφίβολα ο λόγος του υπάτου είναι μεταγενέστερο επινόημα: βλ. F.Münzer, *RE, Furius* (1910), αρ. 42, σ. 324.

21. 8,13,16: «*certe id firmissimum longe imperium est, quo oboedientes gaudent*». Με την φράση υπονοείται πιθανότατα το αυτοκρατορικό καθεστώς του Αυγούστου. Πρβλ. Gruen, *όπλ.*, σ. 283 με σημ. 52.

φαίνεται όμως σαφέστερα στις — οπωσδήποτε ευκαιριακού χαρακτήρα — ιστορικές αναδρομές του Κικέρωνα. «Στις καλύτερες εποχές της ιστορίας μας» τονίζει στον λόγο του εναντίον κάποιου Q. Caecilius Niger (εκφωνήθηκε το 70 π.Χ. και συνδέεται με την περίφημη δίκη του C. Verres, οπαδού, ως γνωστόν, του Σύλλα)²² «οι επιφανέστεροι άνδρες θεωρούσαν ως το σπουδαιότερο και ωραιότερο έργο τους να υπερασπίζονται τους ξένους φίλους και προστατευόμενους που είχε ο καθένας και τους ξένους λαούς που ήταν φίλοι του ρωμαϊκού από αδικίες και να διαφυλάσσουν την ύπαρξή τους»²³. Ως παραδείγματα αναφέρει τον Κάτωνα (τον πρεσβύτερο), τον Σκιπίωνα Αιμιλιανό και τον Π. Κορνήλιο Λέντουλο (διοικητή στρατιωτικού τμήματος στην Ελλάδα κατά τον τρίτο Μακεδονικό πόλεμο, princeps senatus από το 125 π.Χ. και αντίπαλο των Γράκχων)²⁴ που δεν δίστασαν να φέρουν σε δίκη άλλους nobiles εξ αιτίας των αδικιών ή άλλων ατασθαλιών τους στις επαρχίες· και επειδή τότε η Ρώμη προστάτευε τους λαούς που είχε υποτάξει, τονίζει κατόπιν ο Κικέρων, «jure tum florebat populi Romani nomen, jure auctoritas huius imperii civitatisque majestas gravis habebatur»²⁵. Ανεξάρτητα από το ότι ο Κικέρων παραβλέπει εδώ τα πραγματικά — πολιτικά ή προσωπικά — κίνητρα των δικών αυτών²⁶, είναι αξιοσημείωτο ότι όλα τα παραδείγματα που αναφέρει ανήκουν σε μια εποχή (170-125 π.Χ.) κατά την οποία η εξωτερική πολιτική της Ρώμης διακρινόταν από ιδιαίτερη σκληρότητα και, προπάντων, ότι αυτοί οι «επιφανέστατοι άνδρες» ανήκαν σ' εκείνους ακριβώς, που υποστήριξαν ή και εφάρμοσαν αυτήν την σκληρή ιμπεριαλιστική πολιτική²⁷.

Παρά τον ευκαιριακό χαρακτήρα της παρεκβάσεως, η παρεκκλιση αυτή από την ιστορική πραγματικότητα αποτελεί, νομίζω, ένα χρήσιμο στοιχείο για την ερμηνεία της εξιδανίκευσης της ρωμαϊκής κυριαρχίας: οι αρνητικές εμπειρίες από το παρόν,

22. Για τον λόγο αυτόν του Κικέρωνα και τον Q. Caecilius, βλ. Schanz - Hosius, *Gesch. d. röm. Lit.*, I, 1927⁴, σ. 411.

23. Κικ., *Div. in Caec.*, 66 κ.εξ.

24. Βλ. F. Münzer, *RE*, Cornelius, (1900), αρ. 202, σ. 1375.

25. Κικ., *Div. in Caec.*, 69. Πρβλ. Gruen, *όππ.*, σ. 163, P. A. Brunt, «*Laus Imperii*» στην συλλογή άρθρων διαφόρων ερευνητών με τίτλο «*Imperialism in the Ancient World*», έκδ. P. D. A. Garnsey - C. R. Whittaker, Cambridge, 1978, 159 κ.εξ.

26. Π.χ. τον Κάτωνα δεν ενδιέφερε τόσο η δικαίωση των κατοίκων των ισπανικών επαρχιών στη δίκη (το 171 π.Χ.) κατά του P. Fufius Philus (αντιπραιτώρος στην Ισπανία το 174 π.Χ.), όσο η προφύλαξη της ρωμαϊκής αριστοκρατίας από την ηθική αυτοκαταστροφή της (Λιβ. 43,2,1 κ.εξ. βλ. D. Kienast, *Cato der Zensor*, Αϊδελβέργη 1954, σ. 96 κ.εξ.). Ο L. Aurelius Cotta διώχθηκε (ανεπιτυχώς) από τον Σκιπίωνα Αιμιλιανό και για τις αυθαιρεσίες του εις δάρος υπηκόων ή συμμάχων (για τις οποίες όμως τίποτε δεν είναι ακριβώς γνωστό), αλλά και διότι ήταν φίλος των Μετέλλων, πολιτικών αντιπάλων του Αιμιλιανού. Εξ άλλου είναι γνωστό, ότι ο Κόττας κατά την δίκη που έγινε το 138 (και όχι μετά το 134, δηλ. μετά την δεύτερη υπατεία του Αιμιλιανού, όπως γράφει ο Κικέρων) αθωώθηκε επειδή δωροδόκησε τους δικαστές. Βλ. A. E. Astin, *Scipio Aemilianus*, Οξφόρδη 1967, σ. 90, 129, 258. Klebs, *RE* αρ. Aurelius (1896), αρ. 98, σ. 2485.

27. Είναι γνωστή η επιμονή με την οποία ο Κάτων συνιστούσε στην Σύγκλητο την καταστροφή της Καρχηδόνας· την πόλη κατέστρεψε (το 146) όπως και την Νουμαντία (το 133) ο Σκιπίων Αιμιλιανός. Ο Π. Κορνήλιος Λέντουλος έλαβε ενεργό μέρος στον τρίτο Μακεδονικό πόλεμο και ήταν μέλος της τριμελούς ρωμαϊκής αντιπροσωπείας κατά τις διαπραγματεύσεις του Αιμιλίου Παύλου με τον Περσέα μετά την μάχη της Πύδνας (Λιβ. 45,4,7).

δηλ. την εποχή του Κικέρωνα, ήταν τόσο έντονες, ώστε να εξιδανικεύεται ακόμη και εκείνη η εποχή από το παρελθόν κατά την οποία ο ρωμαϊκός ιμπεριαλισμός βρισκόταν σε κρίση²⁸. Στον ίδιο λόγο χαρακτηρίζει ο Κικέρων την *lex Calpurnia de pecuniis repetundis* (η οποία, ως γνωστόν, έγινε το 149 π.Χ. και έδινε το δικαίωμα στους κατοίκους των επαρχιών να προσφεύγουν σε μόνιμο δικαστήριο για τις ατασθαλίες των Ρωμαίων διοικητών) ως «προστάτιδα των φίλων και συμμάχων του ρωμαϊκού λαού» (*patrona sociorum et amicorum populi Romani*), ως «νόμο για τους συμμάχους» (*lex socialis*), «δίκαιο για ξένους λαούς» (*jus nationum exterarum*) και, προπάντων ως «δικό τους προπύργιο, που μπορεί να είναι τώρα λιγότερο ισχυρό απ' όσο πριν, οπωσδήποτε όμως ακόμη σημαντικό»²⁹: διότι, όπως παρατηρεί αμέσως κατόπιν ο Κικέρων, «αν υπάρχει κάποια ελπίδα που μπορεί να παρηγορήσει τους συμμάχους μας, αυτή βρίσκεται σ' εκείνον ακριβώς τον νόμο»^{29α}. Και η άποψη αυτή, η οποία δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα³⁰, εξηγείται με την σαφή αντίθεση προς το παρόν: «Η πολιτεία είναι άρρωστη και βρίσκεται σχεδόν σε απελπιστική κατάσταση» επισημαίνει παρακάτω ο Κικέρων «εξ αιτίας της διαφθοράς και της νόθευσης των δικαστηρίων, που οφείλονται στην αβελητήρια και φαυλότητα λίγων· το μόνο φάρμακο είναι να αναλάβουν την υπεράσπιση των νόμων και την πλήρωση των δικαστηρίων οι πιο έντιμοι και αμέραιοι άνδρες»³¹.

Πολύ πιο έντονη είναι η εξιδανίκευση της ρωμαϊκής κυριαρχίας κατά το παρελθόν αλλά και η κριτική στην συγγνώμη της κατά το παρόν που γίνεται από τον Κικέρωνα 25 χρόνια αργότερα, στο φιλοσοφικό του έργο «*De officiis*» (εγγραφή τον χειμώνα του 45/44 π.Χ.)³². «Όσο η κυριαρχία του ρωμαϊκού λαού» γράφει «δρασιζόταν σε πράξεις ευεργεσίας και όχι σε αδικίες, γίνονταν πόλεμοι υπέρ των συμμάχων ή για την διατήρηση της κυριαρχίας μας και η έκβαση των πολέμων ήταν ήπια ή μόνο

28. Για την κρίση του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού (στο διάστημα 188 - 146 π.Χ.) βλ. A.Heuss, *Römische Geschichte, Braunschweig 1976*⁴, σ. 111 κ.εξ.

29. Κικ., *Div. in Caec.* 18,65. Για τους προϋπάρχοντες σχετικούς θεσμούς (τους *recuperatores* και την έκτακτη *quaestio de repetundis*) όπως και την πολιτική σκοπιμότητα της *Lex Calpurnia* (που ήταν κυρίως η αύξηση της δύναμης της Συγκλήτου και όχι η προστασία των κατοίκων των επαρχιών) βλ. W.S.Ferguson, *The lex Calpurnia of 149 B.C.*, *JRS*, 11,1921,86 κ.εξ. και E.S.Gruen, *Roman Politics and the Criminal Courts, 149-78 B.C.*, Harvard 1968, σ. 8 κ.εξ.

29α. Κικ., *όππ.*, 18: «*hanc habent arcem, minus aliquanto nunc quidem munitam quam antea, verum tamen si qua reliqua spes est quae sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est*».

30. Εφ' όσον σύμφωνα με τον νόμο αυτόν οι δικαστές προέρχονταν μόνο από την συγκλητική τάξη, δηλ. παραμερίζονταν τα *comitia*, κύριος σκοπός του ήταν η ενίσχυση της θέσεως της Συγκλήτου (βλ.π.π., σμ. 29). Από την άλλη μεριά η ύπαρξη μονίμου θεσμικού οργάνου για την αντιμετώπιση των ατασθαλιών των Ρωμαίων αξιωματούχων στις επαρχίες απέδλεπε ασφαλώς και στον ηθικό αυτοέλεγχο της συγκλητικής ολιγαρχίας (πράγμα καθόλου εύκολο, αφού δικαστές και κρινόμενοι προέρχονταν από την ίδια τάξη). βλ. Gruen, *Roman Politics*, σ. 14 κ.εξ., H.Scullard, *A History of the Roman World from 753 to 146 B.C.*, Λονδίνο 1961³, σ. 320. A. Heuss, *Röm.-Gesch.*, 1976⁴, σ. 136.

31. Κικ., *όππ.*, 70. Φυσικά με την φράση αυτή υπονοεί ο Κικέρων και τον εαυτό του.

32. Για την χρονολόγηση βλ. τελευταία Kl.Bringmann, *Untersuchungen zum späten Cicero, Hypomnemata*, 29, Göttingen 1971, σ. 229.

όσο ήταν αναγκαίο σκληρή. Λιμάνι και καταφύγιο των ξένων βασιλέων, κρατών και λαών ήταν η Σύγκλητος· οι άρχοντες και οι στρατηγοί μας φιλοδοξούσαν να αποκτήσουν μεγαλύτερη δόξα μόνο με ένα τρόπο, δηλ. να υπερασπίζονται τις επαρχίες και τους συμμάχους με δικαιοσύνη και πίστη». Γι' αυτούς τους λόγους επισημαίνει με έμφαση κατόπιν, «η διακυβέρνηση των υποταγμένων χωρών μπορούσε τότε να χαρακτηριστεί ακριβέστερα ως προστασία της οικουμένης παρά ως εξουσία» (itaque illud patrocinium orbis terrae verius quam imperium poterat nominari)³³. Αμέσως κατόπιν περιγράφεται και ερμηνεύεται η στυγνή ηγεμονική πολιτική της Ρώμης στην εποχή του Κικέρωνα: «Αυτή η αυτοπειθαρχία και ηπιότητα παρατηρεί «μειωνόταν αργότερα βαθμιαία, την χάσαμε όμως ολότελα μετά την νίκη του Σύλλα· γιατί από την στιγμή που εκδηλώθηκε τόση σκληρότητα απέναντι σε Ρωμαίους πολίτες, δεν υπήρχε πια τίποτε που θα φαινόταν άδικο εις βάρος των συμμάχων»³⁴. Την πρακτική να εκποιούνται στην Ρώμη (με τις προγραφές) οι περιουσίες των πλουσίων και εντίμων πολιτών ακολούθησε σε λίγο διάστημα η στυγνή εκμετάλλευση και εξάντληση ολόκληρων επαρχιών. Ως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της στυγνής συμπεριφοράς αναφέρει ο Κικέρων το γεγονός ότι σύρθηκε σε θρίαμβο η παλιά και πιστή σύμμαχος της Ρώμης Μασσαλία (το 49 π.Χ.). (Με αυτό υπονοείται ότι η πόλη, επειδή τάχθηκε με το μέρος του Πομπηίου, τιμωρήθηκε από τον Καίσαρα και κατά τον θρίαμβο του δικτάτορα μεταφερόταν η εικόνα της, για να δηλωθεί ότι η πόλη είχε τιμωρηθεί). Ενδεικτική για την οξύτητα αυτής της κριτικής του Κικέρωνα είναι και η άποψη ότι δεν θα είχαν συμβεί ποτέ αυτές οι ωμότητες της εποχής του Σύλλα, αν προηγουμένως δεν είχαν μείνει ατιμώρητες οι ωμότητες πολλών άλλων^{34α}.

Σε συνάρτηση με την εξιδανίκευση του παλαιού (αριστοκρατικού) καθεστώτος της Ρώμης που διακρινόταν (κατά τον Κικέρωνα) για την δικαιοσύνη του, αλλά και σε αντίθεση με την ασυδοσία και τις ωμότητες της εποχής που ζει, προβάλλεται σε άλλο μέρος του ίδιου έργου η προστασία που πρόσφερε κατά το παρελθόν η Ρώμη στους ηττημένους λαούς: διότι υπό το καθεστώς αυτό, όπως γράφει, «tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem receperant, earum patroni essent more majorum»³⁵. Προξενεί εντύπωση ότι η ρόδινη αυτή εικόνα της ρωμαϊκής κυριαρχίας δεν αμαυρώνεται ακόμη και από εκείνα τα γεγονότα παλαιότερων εποχών, όπου η συμπεριφορά της Ρώμης προς τους αντιπάλους της διακρινόταν για την σκληρότητά της. Η σκληρότητα αυτή οφειλόταν κατά τον

33. Κικ., De off., II,8,27. βλ. επίσης του ίδιου, De r.p., III,24,35: «noster autem populus sociis defendendis terrarum jam omnium potitus est». βλ. Werner, όππ., σ. 527 κ.εξ.

34. Κικ., De off.II,8,27: desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives tanta crudelitas. Στην νίκη του Σύλλα αποδίδει επίσης την παρακμή της Ρώμης ο Σαλλούστιος (βλ. Cat. 11,4 κ.εξ.), έχοντας βέβαια διαφορετικά κίνητρα: Ο Κικέρων στρέφεται (εμμέσως) κατά της πολιτικής του Καίσαρα, ο οπαδός του δικτάτορα Σαλλούστιος κατά της συγκλητικής αριστοκρατίας.

34α. Κικ., De off. II,8,28.

35. Κικ., De off.I,11,35. Από πότε ίσχυε αυτή η «προγονική» συνήθεια της πατρωνείας σε ηττημένους δεν αναφέρει ο Κικέρων ούτε είναι από αλλού γνωστό. Το πρώτο γνωστό παράδειγμα είναι η πατρωνεία του M.Claudius Marcellus στις Συρακούσες, το 212 π.Χ. (Λιβ. 26,31,8). Βλ. Badian, Foreign Clientelae. σ. 7 κ.εξ., Gruen, The Hellenistic World etc., σ. 163.

Κικέρωνα είτε στις ωμότητες του εχθρού (όπως στην Καρχηδόνα και στην Νουμαντία) είτε στην ανάγκη εκφοβισμού του (έτσι δικαιολογείται π.χ. η καταστροφή της Κορίνθου με το επιχείρημα, ότι η εξαιρετική θέση της πόλης θα μπορούσε να παρασύρει τους Αχαιούς σε νέο πόλεμο)³⁶. Σε άλλο εδάφιο του ίδιου έργου που παρατέθηκε παραπάνω (De off. II, 8, 27) ο Κικέρων δικαιολογεί ωστόσο, όπως είδαμε, την σκληρότητα αυτή με την ανάγκη της διατηρήσεως της ρωμαϊκής κυριαρχίας³⁷. Η διαφορά αυτή των ερμηνειών εξηγείται με την (κατά την γνώμη μου σωστή) διαπίστωση, ότι ο Κικέρων εδώ, όπως και αλλού, δεν έχει ως σκοπό να δώσει μια συστηματικά θεμελιωμένη γενική άποψη περί του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού^{37α}. Εκείνο που τον ενδιαφέρει κυρίως είναι να δείξει την υπεροχή του παλαιού αριστοκρατικού καθεστώτος της Ρώμης (που βασιζόταν στην Σύγκλητο) σε αντίθεση με την πολιτική σύγχυση της εποχής του: Σε κάθε κράτος, τονίζει στο ίδιο έργο, πρέπει να γίνονται σεβαστά τα «*jura belli*», δηλ. θα πρέπει να επιδιώκεται η σύναψη ειρήνης, όχι όμως με απάτη: αν η αρχή αυτή εφαρμοζόταν, τότε θα μπορούσε η Ρώμη να έχει ένα έννομο καθεστώς, «οπωσδήποτε όχι το καλύτερο, πάντως όμως όχι τέτοιο σαν το σημερινό που ουσιαστικά δεν υφίσταται»³⁸.

Παρέθεσα κάπως διεξοδικά τα εδάφια αυτά διότι εξ όσων γνωρίζω είναι οι ενδεικτικότερες μαρτυρίες για την αντίληψη ότι η ρωμαϊκή κυριαρχία αποτελούσε ένα είδος προστασίας για τους υποταγμένους και όλη την οικουμένη. Η αντίληψη αυτή θεωρήθηκε από τον M. Gelzer ως ένα από τα βασικά στοιχεία της ρωμαϊκής «προπαγάνδας», η οποία — κατά την ίδια άποψη — χρησιμοποιήθηκε ήδη στην πρώτη φάση της αναμίξεως των Ρωμαίων στον ελληνικό χώρο και αντικατοπτρίζεται στο (ελληνιστί γραμμένο) έργο του (πατρικίου) συγκλητικού και πρώτου ρωμαίου χρονογράφου Q. Fabius Pictor που ζει και δρα στην εποχή αυτή³⁹. Μολονότι η ανάγκη για κάποια ιδεολογική θεμελίωση της ρωμαϊκής εξωτερικής πολιτικής υπήρχε ασφαλώς τότε — όπως και αργότερα^{39α} — η άποψη αυτή δεν είναι κατά την γνώμη μου πειστι-

36. Κικ., De off. I, 11, 35: *nollem Corinthum, sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquanto ad bellum faciendum locus ipse adhortari.*

37. Αλλού βέβαια (De off. III, 11, 46) αποδίδει ο Κικέρων την καταστροφή της Κορίνθου σε ωφελμιστικά κίνητρα και επικρίνει γι' αυτό την τότε ρωμαϊκή ηγεσία («*sed utilitatis specie in re publica saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostris*»). Η καταστροφή της Κορίνθου, της Καρχηδόνας και της Νουμαντίας αποτελούσε, όπως φαίνεται, σημείο αναφοράς στις συζητήσεις περί του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού: Πρβλ. Auct. ad. Herennium, VI, 53 (66), 27 (37), Διοδ. 32, 4, 3, κ.εξ.· βλ. σχετικά την εργασία μου: «Συμβολή στην έρευνα της ιστορικής συνειδήσεως των Ελλήνων στην εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας», Αθήνα 1972, σ. 30, σημ. 2. E.S.Gruen, όπλ., I, σ. 343, σημ. 138.

37α. Βλ. Gruen, The Hellenistic World etc. I, σ. 277 κ.εξ.

38. Κικ., De off. I, 11, 35. Και εδώ εννοείται βέβαια ως πρότυπο το παλαιό «κλασικό» πολίτευμα της Ρώμης· βλ. Chr. Meier, Res publica amissa, Wiesbaden 1966, σ. 301 κ.εξ.

39. M. Gelzer, Römische Politik bei Fabius Pictor, Hermes, 68, 1933 = Kleine Schriften, III (1964) σ. 69· βλ. επίσης R. Schottlaender, Römische Gesellschaftsdenken, Weimar 1969, σ. 99 κ.εξ., R. Werner, όπλ. σ. 528, σημ. 81.

39α. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από την ποικιλόμορφη ως προς τις αφετηρίες και τα στοιχεία της κριτικής που ασκείται κατά της Ρώμης εξ αιτίας της επεκτατικής της πολιτικής· βλ. σχετικά H. Fuchs, Der geistige Widerstand gegen Rom in der antiken Welt, Βερολίνο 1964².

κή: Πρώτα - πρώτα διότι η βασική της προϋπόθεση, δηλ. η απόδοση αντιλήψεων που διατυπώνονται σε πολύ μεταγενέστερους συγγραφείς, όπως ο Κικέρων και ο Λίβιος, στο έργο του Φάβιου Πίκτωρα είναι τουλάχιστον προβληματική, εφ' όσον μάλιστα το έργο αυτό έχει χαθεί⁴⁰. και έπειτα, διότι με το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας δεν μπορεί να γίνει λόγος για «προπαγάνδα», δηλ. για μια συστηματική και — τουλάχιστον για τους ίδιους τους Ρωμαίους — καθοριστική ιδεολογική θεμελίωση του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού: Πρόκειται, όπως είδαμε, για ευκαιριακού χαρακτήρα κρίσεις και σχόλια, όπου εκθειάζεται βέβαια ο προστατευτικός ρόλος της Ρώμης, υπονοείται όμως κυρίως ο ρόλος της Σύγκλητου⁴¹. γι' αυτό μπορούσαν να αμφισβητηθούν — και αμφισβητήθηκαν — από την αντίπαλη παράταξη, τους *populares*⁴². Εξ άλλου λείπει, όπως φάνηκε από τα εδάφια που παρατέθηκαν, η εσω-

40. Η κρίση που διατυπώνει π.χ. ο Κικέρων στο έργο του *de re publica* (III,24,35) «*noster autem populus sociis defendendis jam omnium potitus est*» (βλ. π.π., σημ. 33), δύσκολα μπορεί να αναχθεί στα «πνευματικά εργαλεία» της ρωμαϊκής εξωτερικής πολιτικής, τα οποία, κατά την άποψη του Gelzer, (όπλ., σ. 61) είχαν ήδη διατυπωθεί από τον Φάβιο Πίκτωρα. Την άποψη αυτή στηρίζει ο Gelzer σε λόγους Ρωμαίων αξιωματούχων που παραδίδονται από τον Λίβιο και συνδέονται με γεγονότα των ετών 211 και 199 π.Χ. (Λίβ. 26,24,3.31,31,2· βλ. Gelzer, όπλ., σ. 52 κ.εξ.). Εκεί προβάλλεται η προγονική συνήθεια των Ρωμαίων να βοηθούν τους συμμάχους τους (*jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios*) (Λίβ. 26,24,3· από τον λόγο του αντιπράιτωρα M. Valerius Laevinus στη συνέλευση των Αιτωλών). Ότι οι λόγοι αυτοί προέρχονται από τον Φάβιο Πίκτωρα δεν αποδεικνύεται όμως από τον Gelzer (και δεν φαίνεται πολύ πιθανό): βλ. Tränkle, όπλ., σ. 211 κ.εξ.).

41. Οι αποφάσεις για την παροχή βοήθειας στους συμμάχους, ακόμη και κάτω από δύσκολες για την Ρώμη συνθήκες, λαμβάνονται από την Σύγκλητο (βλ. π.χ. Λίβ. 3,6,5), η Σύγκλητος υπερασπίζεται την ακεραιότητα και την ασφάλεια των «προστατευομένων» από την Ρώμη λαών, τόσο από τις επεμβάσεις άλλων κρατών (βλ. π.χ. Λίβ. 41,6,11. 42,25,7 κ.εξ.), όσο και από την σκληρότητα και πλεονεξία Ρωμαίων αξιωματούχων (βλ. π.χ. Λίβ. 42,8,6 κ.εξ.). Βέβαια ο Λίβιος αναφέρει και περιπτώσεις όπου η Σύγκλητος είτε απέφυγε να τιμωρήσει διαυτίτες Ρωμαίων αξιωματούχων (βλ. π.χ. 43, 5,2. 43,7,1 κ.εξ.), είτε ενέκρινε με απόφασή της τις ηθικά επιλήψιμες πράξεις τους. Αλλά και στις περιπτώσεις αυτές ο Ρωμαίος ιστορικός φροντίζει να μειώσει την αρνητική εντύπωση, είτε τονίζοντας ότι η Σύγκλητος δεν έφερε καμία ευθύνη ή δεν μπορούσε να τιμωρήσει (ως απόντες) τους υπεύθυνους, είτε προβάλλοντας την αντίθετη στάση μιας μειοψηφίας στην Σύγκλητο, η οποία (μειοψηφία) εξακολουθούσε, κατά τόν ιστορικό, να μένει πιστή στις παλιές ηθικές αξίες της συμπεριφοράς της Ρώμης ως ηγεμονικής δύναμης: Όταν π.χ. οι Ρωμαίοι πρέσβεις που είχαν έλθει στην Ελλάδα το 172 π.Χ. ανέφεραν με έπαρση στην Σύγκλητο ότι με την σύναψη ανακωχής εξαπάτησαν τον βασιλιά της Μακεδονίας και προετοίμασαν το έδαφος για μια εύκολη επέμβαση των Ρωμαίων, ο Λίβιος παρατηρεί ότι η πλειοψηφία της Σύγκλητου επεδοκίμασε αυτήν την τακτική ως «*summa ratione actam*», επισημαίνει όμως ότι οι γεροντότεροι συγκλητικοί που δεν είχαν ξεχάσει τα παλαιά ρωμαϊκά ήθη δεν ανεγνώριζαν πια στην συμπεριφορά αυτή τον χαρακτήρα των Ρωμαίων (42,47,4 κ.εξ.). Για την φιλοσυγκλητική τάση του Λίβιου στην έκθεση των γεγονότων της εσωτερικής πολιτικής αρκετά ενδεικτικό είναι το εδάφιο 3,20,5 κ.εξ., όπου εξαιρείται το γεγονός ότι ο λαός, παρά την αντίθετη επιχειρηματολογία των δημάρχων, συντάχθηκε με τους πατρικίους (460 π.Χ.). Βλ. Hoffmann, όπλ., σ. 91 κ.εξ. Για την παρόμοια στάση του Κικέρωνα, βλ. *De off.* II,8,27, π.π., σημ. 33.

42. Από την ρωμαϊκή ιστοριογραφία που απηχεί τις απόψεις της αντισυγκλητικής παράταξης των *populares* δεν έχει βέβαια σωθεί κανένα έργο παρόμοιο με εκείνο του Λίβιου (δηλ. χρονογραφία), γι' αυτό και δεν γνωρίζουμε την εικόνα που έδινε η παράταξη αυτή για τον ρωμαϊκό ιμπεριαλισμό της παλαιότερης εποχής. Ενδεικτικές είναι ωστόσο οι κρίσεις που διατυπώνονται

τερική εκείνη συνέπεια που θα έκανε πειστική αυτήν — όπως και κάθε άλλη — προπαγάνδα⁴³.

Προσπάθειες για θεωρητική θεμελίωση και ερμηνεία του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού δεν έλειψαν βέβαια, προέρχονταν όμως από Έλληνες και προφανώς δεν έχουν καμιά σχέση με την πατερναλιστική θεώρηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας⁴⁴. Γι' αυτό είναι, νομίζω, σφάλμα να συσχετίζεται η θεώρηση αυτή με (δήθεν) παρόμοιες ελληνικές αντιλήψεις και να υποστηρίζεται ότι ο χαρακτηρισμός της ρωμαϊκής κυριαρχίας ως «*patrocinium*» δεν αποτελεί καθαρά ρωμαϊκή ιδέα, αλλά ότι έχει την πρόελευσή του στον ελληνικό — κατά την ίδια άποψη — θεσμό της πολιτικής πατρωνείας. Η άποψη αυτή που υποστηρίχθηκε προσφάτως⁴⁵ δεν μπορεί να είναι σωστή, πρώτα - πρώτα διότι παραβλέπει εντελώς το σαφέστατο εννοιολογικό περιεχόμενο του ρωμαϊκού όρου *patronus* και τον συσχετίζει με ελληνικούς χαρακτηρισμούς, όπως «ευεργέτης» και «σωτήρ»⁴⁶, και έπειτα διότι κάνει λόγο περί πολιτικής πατρωνείας στους Έλληνες (κατά την προρωμαϊκή ελληνιστική εποχή) ακόμη και σε περι-

στον (επινοημένο) λόγο του δημάρχου του 111 π.Χ., Γ.Μεμίου από τον Σαλλούστιο για την πλεονεξία της συγκλητικής ολιγαρχίας της εποχής του (B.J. 31,9. 31,23· πρβλ. Cat. 10 κ.εξ.) βλ. D.Timpe, *Herrschaftsidee und Klientelstaatenpolitik in Sallust' s Bellum Jugurthinum*, *Hermes* 90, 1962, 334 κ.εξ., E.Badian, *Roman Imperialism in the late Republik*, Νέα Υόρκη, 1968, σ. 59.

43. Η έλλειψη αυτής της συνέπειας φαίνεται π.χ. στο έργο του Κικέρωνα *De officiis* (II,8,27· βλ. π.π.σημ. 33) όπου αναφέρεται ότι οι Ρωμαίοι πολεμούσαν είτε υπέρ των συμμάχων (*pro sociis*) είτε για την διατήρηση της κυριαρχίας τους (*de imperio*). Ενδεικτική — παρά τον περιστασιακό χαρακτήρα της — είναι επίσης η άποψη που υποστηρίζει στον λόγο του «*de haruspicum responso*» (εκφωνήθηκε το 56 π.Χ.) κατά την οποία οι Ρωμαίοι έγιναν κύριοι της οικουμένης χάρι στην θρησκευτικότητά τους: «*pietate ac religione atque hac una sapientia, quod deorum numine omnia regi gubernatique perspeximus, omnis gentis nationesque superavimus*» (19). Την ίδια έλλειψη συνέπειας δείχνουν και ορισμένα εδάφια του Λιβίου: Αναφερόμενος ο ιστορικός στις (επιτυχείς) ρυθμίσεις της Ρώμης μετά την νίκη της επί των Λατίνων το 338 π.Χ., παρατηρεί ότι η καλή θέληση των Ρωμαίων συνέβαλε στην διατήρηση της ειρήνης τόσο, όσο και η στρατιωτική της ισχύς (8,15,1). Σε (επινοημένο) λόγο του υπάτου *Acilius Glabrio* προς τους Ρωμαίους στρατιώτες κατά τον πόλεμο εναντίον του Αντιόχου Γ', προβάλλονται, όπως είδαμε, οι «κοσμοκρατορικές» βλέψεις της Ρώμης (36,37,15· βλ.π.π., σημ. 13). Αντίθετα ο ύπατος του 169 π.Χ. *Q.Marcus Philippus*, αντιπαλος του Περσέως (και γνωστός για τις ραδιουργίες του) φέρεται να λέγει προς τους στρατιώτες του ότι η *pietas* και η *fides* είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά των Ρωμαίων *per quae populus Romanus ad tantum fastigium venerit*» (44,1,11), ενώ ο Αύγουστος σε λόγο του προς τον λαό της Ρώμης είπε, κατά τον ιστορικό, «*totum orbem terrarum tam bello quam amicitia Romano imperio subditum*». (Fragm.1.135). βλ. E.S.Gruen, *The Hellenistic World etc.*, I. σ. 276 κ.εξ.

44. Βλ. W.Capelle: *Griechische Ethik und römischer Imperialismus*, *Klio* 25, 1932, 86 κ.εξ. Για την παραδιδόμενη από τον Διόδωρο (32,4,3 κ.εξ.) «θεωρία» περί των τριών σταδίων του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού (η οποία δεν μπορεί να αποδοθεί στον Πολύβιο) βλ. την αναφερόμενη στην σημ. 37 μελέτη και E.S.Gruen, *όπλ.*, I, σ.160 σημ. 15, 343 σημ. 138.

45. Από τον E.S.Gruen, *όπλ.*, I, σ. 181 κ.εξ.

46. Πρωταρχικό στοιχείο της πατρωνείας σε όλες τις περιπτώσεις όπου απαντά (*manumissio, applicatio, deditio*) είναι η αντίληψη που διέπει την σχέση του πρώην κυρίου με τον απελεύθερο: Ο απελευθερωμένος δούλος βρίσκεται σε παρόμοια εξάρτηση από τον πρώην κύριο του με εκείνη του παιδιού από τον πατέρα, δηλ. ο πρώην κύριος έχει την θέση του πατέρα, γι' αυτό και ο τελευταίος λέγεται *patronus*. Ο προστατευόμενος (και εξαρτώμενος) απελεύθερος λέγεται *cliens* (από το ρήμα *cluere*, που σημαίνει υπακούω). Όπως αυτός είναι «πελάτης» ενός συγκε-

πτώσεις, όπου δεν απαντούν ούτε αυτοί οι χαρακτηρισμοί (ευεργέτης και σωτήρ)^{46α}.

Καλύτερο θα ήταν κατά την γνώμη μου αν ξεκινούσε κανείς από τον ίδιο τον ρωμαϊκό θεσμό της πατρωνείας, ακριβέστερα από το ερώτημα, αν και πως συνδέεται η εξιδανίκευση της ρωμαϊκής κυριαρχίας ως «patrocinium» της οικουμένης με την πρακτική εφαρμογή του θεσμού αυτού. Το ερώτημα αυτό δικαιολογείται τόσο από την χρήση των ίδιων των όρων (patronus και patrocinium), όσο και από τα εδάφια του Κικέρωνα, όπου η δίκαιη και ήπια συμπεριφορά της Ρώμης καταδεικνύεται με την «πατρωνεία» των νικητών στρατηγών στους ηττημένους και τον προστατευτικό ρόλο της Συγκλήτου.

Συνθετική μελέτη για την ρωμαϊκή πατρωνεία σε πόλεις, ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο, απ' όπου προέρχονται κυρίως οι πηγές, δεν έχει γίνει ακόμη, παρά την ευρύτερη σημασία του αντικειμένου και παρά το γεγονός, ότι το διαθέσιμο υλικό σχετικά δεν είναι λίγο⁴⁷. Οι παρατηρήσεις που γίνονται παρακάτω βασίζονται σε μία — οπωσδήποτε όχι πλήρη — συλλογή του (αποκλειστικά) επιγραφικού υλικού και αναφέρονται μόνο στο ερώτημα που διατυπώθηκε παραπάνω.

Το ερώτημα αυτό αποκτά, νομίζω, περισσότερο ενδιαφέρον αν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι όλα τα βασικά στοιχεία με τα οποία μπορούσε να υποστηριχθεί η ρωμαϊκή κυριαρχία στον ελληνικό χώρο προέρχονταν από τους ίδιους τους Έλληνες, δηλ. το ανώτερο κοινωνικό στρώμα, πράγμα που καθιστούσε την προπαγανδιστική υποστήριξη της ρωμαϊκής κυριαρχίας εκ μέρους των ίδιων των Ρωμαίων μάλλον περιττή. Τα στοιχεία αυτά είναι σε γενικές γραμμές τα εξής⁴⁸:

α) Η εξιδανίκευση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην (φιλορωμαϊκή) ελληνική γραμματεία, κυρίως την ιστοριογραφία, δηλ. η προσπάθεια να δειχθεί η υπεροχή των πολιτειακών και κοινωνικών θεσμών της Ρώμης σε σύγκριση προς τα ελληνικά κράτη, ακόμη και κατά την κλασσική εποχή.

β) Οι χαρακτηρισμοί «ευεργέτης» ή «προστάται της ελευθερίας και ομονοίας των Ελλήνων» που αποδίδονται γενικά στους Ρωμαίους.

γ) Η θέσπιση αγώνων ή και λατρείας προς τιμήν Ρωμαίων αξιωματούχων ή και της

κριμένου Ρωμαίου πολίτη, έτσι και η ξένη (υποταγμένη) κοινότητα θεωρείται ότι έχει ως «προστάτη» τον Ρωμαίο αξιωματούχο που την υπέταξε και όχι το ρωμαϊκό κράτος. Πρβλ. Th.Mommsen, R.StR.III³, σ.62, A.Premmerstein, RE, Clientes (1900), σ. 25 κ.εξ., E.Badian, Foreign Clientelae, σ. 1 κ.εξ. Είναι φανερό ότι οι ελληνικοί χαρακτηρισμοί «ευεργέτης» και «σωτήρ» πολύ λίγα κοινά σημεία έχουν με την αντίληψη αυτή.

46α. Από το γεγονός π.χ.: ότι απεσταλμένοι του Φιλίππου Ε' σε πόλεις της Κρήτης υποστηρίζουν το αίτημα της μικρασιατικής πόλεως Τέω για «ασυλία», δεν μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα, ότι ο βασιλιάς της Μακεδονίας θεωρούσε με αυτόν τον τρόπο τον εαυτό του «πάτρωνα» της Τέω, όπως υποστηρίζει ο Gruen (όπ.τ., I, σ.182, σημ. 148, όπου και οι πηγές).

47. Το βιβλίο του L.Harmand, Le patronat sur les collectivités publiques des origines au bas-empire, Παρίσι 1957, εξ αιτίας της ελλιπούς συλλογής του υλικού και των άλλων αδυναμιών του (βλ. την κριτική του E.Badian, Latomus, 17, 1958, 774 κ.εξ.) κάθε άλλο παρά καλύπτει το κενό. Το ίδιο ισχύει — όπως δείχνει ο τίτλος της — για την μελέτη του R.Saller, Personal patronage under the early empire, Cambridge 1980.

48. Για τις πηγές και την σχετική βιβλιογραφία βλ. την αναφερόμενη στην σημείωση 37 εργασία μου, σ. 24 κ.εξ.

ίδιας της Ρώμης (που ως γνωστόν, έχουν ως πρότυπο την λατρεία των ελληνιστικών ηγεμόνων) από τις αρχές του 2ου αι.π.Χ. ως το τέλος της ρεπουμπλικανικής περιόδου.

δ) Η απόδοση μικρότερων τιμών (π.χ. η απονομή πολιτικών δικαιωμάτων και η ανέγερση ανδριάντων) σε Ρωμαίους αξιωματούχους, με την συχνή χρήση των χαρακτηρισμών «σωτήρ» ή «ευεργέτης» (ή και των δυο) που ανάγεται, ως γνωστόν, επίσης στην (προηγούμενη) Ελληνιστική εποχή. Συχνά εξαιρούνται εξ άλλου η «αρετή» και η «εύνοια» των Ρωμαίων αξιωματούχων προς την πόλη που τους τιμά — έννοιες που απαντούν, ως γνωστόν συχνότατα σε τιμητικά ψηφίσματα της προρωμαϊκής εποχής για ηγεμόνες αλλά και επιφανείς πολίτες.

Από τα στοιχεία αυτά έχει κανείς την εντύπωση ότι η Ρώμη δεν είχε κανένα ουσιαστικό λόγο να τονίσει τον «προστατευτικό» ρόλο της απέναντι των υποταγμένων Ελλήνων με τον ξένο γι' αυτούς όρο «πάτρων» ή «πατρωνεία»: πρώτα - πρώτα διότι οι ελληνικοί χαρακτηρισμοί και αντιλήψεις αρκούσαν γι' αυτό πλήρως (και όπου η πολιτική της μπορούσε να εφαρμοσθεί με τις υπάρχουσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες η Ρώμη απέφευγε την εισαγωγή νέων θεσμών) και έπειτα διότι ο όρος πάτρων προκαλούσε αναγκαστικά τους συνειρμούς της άμεσης εξάρτησης (που δήλωνε η σχέση *patronus - clientes*), πράγμα που δεν συνέφερε στην πολιτική της Ρώμης κατά την πρώτη φάση της αναμίξεώς της στην Ελλάδα και πιθανόν δεν ανταποκρινόταν στις προθέσεις της. Στην κατοπινή εποχή, όταν είχε ήδη εδραιωθεί η ρωμαϊκή κυριαρχία (ιδιαίτερα μετά τον τρίτο Μακεδονικό πόλεμο) Ρωμαίοι αξιωματούχοι αποκαλούνται βέβαια από ελληνικές πόλεις «πάτρωνες», ωστόσο και από μια πρόχειρη μελέτη του σχετικού υλικού προκύπτει ότι ο ρωμαϊκός όρος δεν παραμέρισε ούτε μπορούσε να παραμερίσει τους παραδοσιακούς ελληνικούς χαρακτηρισμούς «ευεργέτης» και «σωτήρ»: Πρώτα - πρώτα διότι οι τελευταίοι χρησιμοποιούνταν ήδη από δύο αιώνες, κυρίως όμως διότι τους προτιμούσαν οι ίδιοι οι Ρωμαίοι αξιωματούχοι, εφ' όσον, όπως φαίνεται, οι ελληνικοί χαρακτηρισμοί και οι συνδεδεμένες με αυτούς τιμές ήταν πολύ πιο κατάλληλοι για να ικανοποιήσουν την φιλο- (ή ματαιο) δοξία τους από τον ρωμαϊκό «πάτρων»⁴⁹. Στις ελληνικές πόλεις υπήρχε βέβαια κάποια λίγο - πολύ ισχυρή ανάγκη προστασίας και γι' αυτό ήθελαν να έχουν την εύνοια Ρωμαίων αξιωματούχων με επιρροή και στην περίπτωση αυτή μπορούσαν όμως να χρησιμοποιήσουν — και το έκαναν μάλιστα συχνά καθ' όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας — τους ελληνικούς χαρακτηρισμούς «ευεργέτης», «σωτήρ» και — λιγότερο συχνά — «κτίστης»⁵⁰. Αντίθετα προξενεί εντύπωση ότι ο χαρα-

49. Στο πλαίσιο του άρθρου αυτού αρκεί, νομίζω, να αναφερθεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: ο περιβόητος εξ αιτίας των ωμοτήτων που διέπραξε ως διοικητής της Σικελίας (74-72 π.Χ.) C. Verges απαιτούσε, σύμφωνα με την μαρτυρία του Κικέρωνα, από τις ελληνικές κοινότητες της επαρχίας του, να τον τιμούν όχι μόνο ως «πάτρωνα», αλλά και ως «σωτήρα», προφανώς επειδή ο ρωμαϊκός τίτλος δεν τον ικανοποιούσε: Ως «σωτήρ» ετιμάτο ο Verges, όπως παρατηρεί αμέσως κατόπιν ο Κικέρων, με ειδική γιορτή, η οποία κατά διαταγή του αντικατέστησε την παλαιότερη που γινόταν προς τιμήν του Μ.Κλαυδίου Μαρκέλλου (Κικ. In C. Verrem, II, 2,63,154).

50. Σε αρκετές περιπτώσεις επίσης οι ελληνικοί χαρακτηρισμοί (ένας ή περισσότεροι) συνοδεύονται από τον ρωμαϊκό τίτλο «πάτρων», ενώ παράλληλα (και για το ίδιο πρόσωπο) χρησιμο-

κτηρισμός «προστάτης» που κατά κάποιον τρόπο βρίσκεται εννοιολογικά πλησιέστερα προς τον ρωμαϊκό όρο «πάτρων», όπως και το ουσιαστικό «πατρωνεία» μαρτυρούνται πολύ σπάνια⁵¹. Με τα δεδομένα αυτά νομίζω ότι η εισαγωγή του θεσμού της πατρωνείας στον ελληνικό χώρο δύσκολα θα μπορούσε να αποτελέσει την αφετηρία για την ιδεολογική θεμελίωση του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού ή σχετική προπαγάνδα. Σε ποιούς λόγους οφείλεται η εισαγωγή του θεσμού αποτελεί πρόβλημα που δεν μπορεί να εξετασθεί εδώ⁵².

Το αρνητικό αυτό συμπέρασμα ενισχύει, νομίζω, την εντύπωση που αποκομίζει κανείς από τα εδάφια που παρατέθηκαν στην αρχή, ότι δηλ. η εξιδανίκευση της ρωμαϊκής κυριαρχίας από Ρωμαίους συγγραφείς του πρώτου αιώνα π.Χ., όπως ο Κικέρων και ο Λίβιος, δεν έχει καμιά σχέση με «ρωμαϊκή προπαγάνδα» που έγινε στον δεύτερο, αλλά οφείλεται στις (αρνητικές) εμπειρίες της επαναστατικής εποχής και συνδέεται με μία συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση, δηλ. την υποστήριξη του αριστοκρατικού καθεστώτος της Ρώμης που βασιζόταν στην Σύγκλητο. Σαφέστερα: Προβάλλοντας μια τόσο θετική εικόνα της ρωμαϊκής κυριαρχίας κατά την προηγούμενη (προεπαναστατική) εποχή οι συγγραφείς αυτοί έχουν ως σκοπό όχι τόσο να δικαιολογήσουν τον ρωμαϊκό ιμπεριαλισμό, όσο να αποδείξουν την υπεροχή αυτού ακριβώς του αριστοκρατικού καθεστώτος. Αξιοσημείωτα είναι π.χ. μερικά εδάφια

πουούνται μόνο οι ελληνικοί. Μερικά παραδείγματα: Ο γνωστός Ρωμαίος στρατηγός Λ. Λικίνιος Λούκουλλος τιμάται στα Σύνναδα ως «πάτρων και ευεργέτης» (IGRR IV 701), στα Θυάτειρα ως «σωτήρ, ευεργέτης και κτίστης» (IGRR IV 1191), ο Πομπήϊος ως «πάτρων και κτίστης» στους Σόλους (IGRR III 869), ενώ ο Καίσαρ χαρακτηρίζεται στην Χίο ως «πάτρων» (IGRR IV 928), αλλά και ως «ευεργέτης» (IGRR, IV, 929), σε επιγραφή των Θεσπιών ως «σωτήρ και ευεργέτης» (IG VII 1835) και στην Πέργαμο τιμάται ως «πάτρων και ευεργέτης» και χαρακτηρίζεται ακόμη ως «των Ελλήνων απάντων σωτήρ και ευεργέτης» (IGRR IV 305).

51. Για το ουσιαστικό πατρωνεία υπάρχουν απ' ό,τι ξέρω, δύο γραμματειακές μαρτυρίες (Διον. Αλικ. Ρωμ. Αρχ. II, 10, Πλουτ. Ρωμ. 13), όπου όμως γίνεται λόγος για την ίδρυση και την εξέλιξη του θεσμού στους Ρωμαίους, και τρεις επιγραφικές: ένα (ανέκδοτο) τιμητικό ψήφισμα από την Κολοφώνα (βλ. L. Robert, CRAI, 1969, 43, σημ. 4· από τον Robert χρονολογείται στον 2ο αι. π.Χ.), μία επιστολή του ανθυπάτου της Κιλικίας Q. Oppius προς την πόλη της Αφροδισιάδος (βλ. J. Reynolds, Aphrodisias and Rome, Λονδίνο 1982, Documents Nr. 3, στ. 49 κ. εξ. - περ. 80 π.Χ.) και ένα τιμητικό ψήφισμα από την Πάρο του 1ου αι. π.Χ. (SEG XXXII 825). Η σημασιολογική συγγένεια των όρων «προστάτης» και «πάτρων» είναι αναμφισβήτητη, εφ' όσον με τον πρώτο αποδίδεται, ως γνωστόν, στα ελληνικά ο δεύτερος (βλ. Διον. Αλικ. Ρωμ. Αρχ. II, 11, 1 Πλουτ. Ρωμ. 13, Μάρ. 5. Lidell - Scott, λ. προστάτης III, 2.3): Αυτό όμως δεν σημαίνει βέβαια ότι οι όροι είναι ταυτόσημοι· στις (ελάχιστες) επιγραφές της ρωμαϊκής εποχής όπου απαντά ο όρος προστάτης αλλού φαίνεται να ισοδυναμεί με τον όρο «πάτρων» (βλ. IGRR, IV, 787, στ. 6: προστάτην και ευεργέτην — από την Απάμεια), αλλού όμως όχι (IG IX 2, 1108, στ. 16: αγαθοί προστάται, από την Δημητριάδα). Αν οι Ρωμαίοι χαρακτηρίζονται στην επιγραφή Syll³ 665 (περ. 160 π.Χ.) ως «προεστακότες τὰς τῶν Ἑλλήνων εὐνομίας καὶ ὁμονοίας», αυτό δεν υποδηλώνει βέβαια καθόλου την αντίληψη της πατρωνείας.

52. Εδώ θα μπορούσε μόνο να παρατηρηθεί ότι, σε αντίθεση προς την άποψη του Badian, φαίνεται μάλλον απίθανο να έγινε η εισαγωγή του θεσμού ή η χρησιμοποίηση των σχετικών με αυτόν αντιλήψεων κατά την πρώτη φάση της αναμίξεως των Ρωμαίων στην Ελλάδα: βλ. J. Bleicken, Gnomon 36, 1964, 182.

από το έργο του Λιβίου, όπου εξαίρονται το αίσθημα δικαιοσύνης και ο προστατευτικός ρόλος της Σύγκλητου απέναντι σε ξένους λαούς, σε μια περίπτωση μάλιστα σε αντιδιαστολή προς την αδιάστακτη, ιμπεριαλιστική πολιτική που — κατά τον συγγραφέα — θέλει και αποφασίζει η plebs^{52α}.

Παρόν για τον ιστορικό Λίβιο είναι όμως — σε αντίθεση με τον ρήτορα και πολιτικό Κικέρωνα — όχι μόνο οι εμφύλιοι πόλεμοι της ύστερης επαναστατικής εποχής αλλά και η νέα εποχή για την Ρώμη και όλη την ρωμαϊκή αυτοκρατορία που αρχίζει με τον πρώτο Ρωμαίο αυτοκράτορα. Ένα από τα βασικά στηρίγματα του νέου καθεστώτος είναι, ως γνωστόν, το αίσθημα της ανακούφισης και της ασφάλειας (που εκφράζεται σαφέστατα σε διάφορα κείμενα της εποχής)⁵³ και η απορρέουσα από αυτό πίστη των υπηκόων — την οποία καλλιέργησε βέβαια και ο ίδιος ο Αύγουστος — ότι ευγυνετής της ειρήνης και της ευημερίας στην αυτοκρατορία είναι μόνο ο αυτοκράτορας. Έτσι θα μπορούσε ίσως να εξηγηθεί το ότι στον Λίβιο ο προστατευτικός ρόλος της Ρώμης εξαιρείται από τους ίδιους τους υποταγμένους. «Στην σκιά της βοήθειάς σας, Ρωμαίοι, βρίσκουμε εμείς προστασία και ό,τι έχουμε και ό,τι είμαστε πρέπει να θεωρείτε δικό σας» φέρονται να λένουν οι Καμπανοί πρέσβεις στην Σύγκλητο, όταν ζητούν την βοήθεια της Ρώμης κατά την έναρξη του πρώτου Σαμνιτικού πολέμου (325 π.Χ.)⁵⁴. Το να ζητούν οι Καμπανοί πρέσβεις προστασία στην «σκιά της βοήθειας της Ρώμης» (*umbra vestri auxilii*), περισσότερο όμως το να υποστηρίζουν ότι η βοήθεια αυτή πρέπει να παρέχεται σε όλους («*omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam vestrumque auxilium aequum est patere*») προσιδιάζει κατά την γνώμη μου μόνο στην εποχή του Αυγούστου. Το ίδιο ισχύει και για τον λόγο των Ροδίων πρέσβων στην Σύγκλητο το 189 π.Χ., όπου μεταξύ άλλων λέγεται, ότι οι Ρωμαίοι πρέπει να συνεχίσουν αδιάκοπα την «πατρική προστασία» τους απέναντι σε όλο το ελληνικό γένος (βλ.π.π., σμ. 12α). Ακόμη και τον βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα παρουσιάζει ο Λίβιος να λέγει (κατά τις διαπραγματεύσεις με τον ύπατο Q.Marcus Philippus, λίγο πριν από την έναρξη του τρίτου Μακεδονικού πολέμου, το 172 π.Χ.), ότι η καλή φήμη των Ρωμαίων για την «*clementia*» και «*gravitas*» που τους χαρακτηρίζει είναι διαδεδομένη σε όλα τα έθνη⁵⁵. κάτι τέτοιο μπο-

52α. Η απόφαση για την κατοχή από τους Ρωμαίους μιας περιοχής για την οποία φιλονικούσαν οι Αρδεάτες και οι Αρικίνοι (και είχαν μάλιστα προσφύγει στην διαιτησία των Ρωμαίων) λαμβάνεται κατά την διήγηση του Λιβίου από την φυλετική εκκλησία και μάλιστα ύστερα από τον λόγο κάποιου δετεράνου πληθείου που ισχυρίζεται ότι η περιοχή είχε καταληφθεί στο παρελθόν από τους Ρωμαίους· η Σύγκλητος και οι ύπατοι εκφράζουν όμως την αντίθεσή τους και θεωρούν την κατάληψη της περιοχής «*flagitium ingens*» (Λιβ. 3,72· πρβλ.4,7,4,4,11). Η διήγηση έχει προφανώς επινοηθεί στο πλαίσιο των πολιτικών ανταγωνισμών της επαναστατικής εποχής με σκοπό την υποστήριξη της παρατάξεως των *optimates*. Αλλού παρουσιάζεται η Σύγκλητος να θέτει υπεράνω της *utilitas* την *fides* (Λιβ.7,31,2 - 345 π.Χ.).

53. Βλ. V.Ehrenberg - A.H.M.Jones, *Documents illustrating the reigns of Augustus and Tiberius*, Οξφόρδη 1955², αρ.98,98α. R.Syme, *The Roman Revolution*, Οξφόρδη 1939 (1968), σ. 518 κ.εξ.: Ed.Norden, *Die Geburt des Kindes*, 1924, σ. 157 κ.εξ.

54. Λιβ. 7,30,18. Αρκετά ενδεικτικές είναι επίσης — κατά την περιγραφή του Λιβίου — οι εκδηλώσεις ευγνωμοσύνης των Λατίνων προς τους Ρωμαίους (2,22,7 - 495 π.Χ.).

55. Λιβ. 42,42,9. Παρακάτω βέβαια (42,47,4 κ.εξ.) ο Λίβιος παρουσιάζει τον Ρωμαίο ύπατο να υπερηφανεύεται στην Σύγκλητο διότι εξαπάτησε τον Περσέα· βλ.π.π., σμ. 41.

ρούσε, νομίζω, να επινοηθεί μόνο στην εποχή του Αυγούστου.

Στην εποχή του Αυγούστου ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας αποκαλείται από τους Έλληνες «πατήρ της πατρίδος και σύμπαντος των ανθρώπων γένους»⁵⁶. Η πατεριναλιστική αντίληψη για την μοναρχία που εκφράζεται με το δεύτερο μέρος του χαρακτηρισμού (το οποίο αποτελεί ως γνωστόν, ακριβή απόδοση του ρωμαϊκού *pater patriae*)⁵⁷, είναι πολύ παλαιότερη και χρησιμοποιήθηκε εντελώς ανεξάρτητα από τον ρωμαϊκό θεσμό της πατρωνείας⁵⁸. Ο ίδιος αυτοκράτορας (όπως και οι επόμενοι) αποκαλείται επίσης «ευεργέτης και σωτήρ του κοινού των ανθρώπων γένους»⁵⁹ — ένας χαρακτηρισμός που δείχνει επίσης την επιδίωξη παλαιών (προρωμαϊκών) αντιλήψεων. Αντίθετα ο ρωμαϊκός χαρακτηρισμός «πάτρων» χρησιμοποιείται στην εποχή του Αυγούστου (και αργότερα) σχετικά πολύ σπάνια. (Για τον Αύγουστο δεν μου είναι καμιά περίπτωση γνωστή). Οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τότε, όπως και πριν, τις δικές τους αντιλήψεις και εκφραστικά μέσα για την «προστασία» εκ μέρους του ισχυρού κυρίου, όπως άλλωστε και για την οικουμενικότητα της κυριαρχίας του. Ο Αύγουστος αποκαλείται «γης και θαλάσσης επόπτης», παρόμοιοι χαρακτηρισμοί αποδίδονται σχεδόν σε όλους τους Ρωμαίους αυτοκράτορες⁶⁰.

Συμπέρασμα: αντίθετα προς την μέχρι τούδε υποστηριζόμενη άποψη, η παρουσίαση της ρωμαϊκής κυριαρχίας ως «*patrocinium*» της οικουμένης σε συγγραφείς του 1ου αι. π.Χ. (Κικέρων, Λίβιος) δεν έχει καμία σχέση με ρωμαϊκή προπαγάνδα των αρχών του 2ου αι. π.Χ. (η οποία, σύμφωνα με τα δεδομένα που έχουμε δεν φαίνεται ότι υπήρξε): αποτελεί ένα — οπωσδήποτε βασικό — στοιχείο της εξιδανίκευσης της ρωμαϊκής κυριαρχίας, η οποία (εξιδανίκευση) οφείλεται στις αρνητικές εμπειρίες από την ύστερη επαναστατική εποχή της Ρώμης και αποδίδεται στην προβολή του παλαιού αριστοκρατικού καθεστώτος, δηλ. της Συγκλήτου. Σφάλμα είναι όμως εξ άλλου να συνδέεται ο (καθαρά ρωμαϊκός) θεσμός της πατρωνείας με τους ήδη από την προρωμαϊκή εποχή ευρύτατα χρησιμοποιούμενους ελληνικούς χαρακτηρισμούς «ευεργέτης», «σωτήρ» ή και τον θεσμό της «προξενίας» και τις συναφείς με αυτούς αντιλήψεις. Ο θεσμός της πατρωνείας είχε, όπως φαίνεται, σχετικά πολύ μικρότερη απήχηση στον ελληνικό κόσμο και γι' αυτό δύσκολα μπορούσε να αποτελέσει στοιχείο θεωρητικής θεμελίωσης ή προπαγάνδας του ρωμαϊκού ιμπεριαλισμού.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

56. OGIS 470 (=IGRR, IV 1611 — Ύπαιπα, μετά το 2 π.Χ.), στ. 15 κ.εξ.

57. Βλ. A.Premmerstein, *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Μόναχο 1937, σ. 173 κ.εξ., A.Alföldi, *Der Vater des Vaterlandes im römischen Denken*, Darmstadt 1971, σ. 47 κ.εξ. (= *Mus.Helv.* 9, 1952, 211).

58. Βλ. Kaerst, *Studien zur Entwicklung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum*, Μόναχο 1898, σ. 66 κ.εξ. Alföldi, *όππ.*, σ. 118 (= *Mus. Helv.* 11, 1954, 139 κ.εξ.).

59. Βλ. Ehrenberg - Jones, *όππ.*, αρ. 98, στ. 39 κ.εξ., 98α, στ. 6 κ.εξ.

60. IGRR, IV 315 (Πέργαμος). Πρβλ. Στράβ. VI, 4, 2 (288): χαλεπόν δέ ἄλλως διοικεῖν τὴν τληκαύτην ἡγεμονίαν ἢ ἐνὶ ἐπιτρέψαντες ὡς πατρί.